

УДК 343.97

ПРОБЛЕМИ ПЕНАЛІЗАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ В УКРАЇНІ

Юлія ТУРЛОВА,

кандидат юридичних наук,

головний науковий співробітник Національної академії прокуратури України,
докторант відділу проблем кримінального права, кримінології та судоустрою
Інституту держави і права імені В.М. Корецького
Національної академії наук України

SUMMARY

This article handles a research of penalization of infringements upon environment of Ukraine that has its own specific meaning for both legislature and law enforcement. The author's analysis of problems of the ecological infringements penalization has disclosed the imbalance between sanctions of several articles in Chapter VIII «Criminal Offenses Against Environment» of Special Part of Criminal Code of Ukraine and the principles of construction of sanctions developed by criminal law scientists. The author comes to a conclusion that such sanctions ought to be optimized by adopting new laws to secure the effectiveness of penalization of ecological crimes and bring the punishment closer to the ideal of justice.

Key words: penalization, punishment, ecological crimes, sanctions, construction.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено інститут пеналізації посягань на навколишнє природне середовище в Україні, що має самостійне значення як для законотворчої, так і для правозастосовчої діяльності. Проведений автором системний аналіз проблем пеналізації посягань екологічного характеру дозволив виявити та обґрунтувати наявність неузгодженості санкцій окремих норм розділу VIII Особливої частини Кримінального кодексу України «Злочини проти довкілля» із розробленими кримінально-правовою наукою правилами конструювання санкцій. Зроблено висновок щодо необхідності оптимізації зазначених санкцій шляхом їх законодавчого коригування, що має сприяти підвищенню ефективності пеналізації, наблизити застосування покарання за посягання екологічного характеру до уявного ідеалу справедливості.

Ключові слова: пеналізація, покарання, злочини проти довкілля, санкції, конструція.

Постановка проблеми. Змістовна сторона кримінально-правової політики містить у собі криміналізацію та декриміналізацію, пеналізацію і депеналізацію суспільно небезпечних посягань, у тому числі й на навколишнє природне середовище. Однією з основних умов ефективності такої політики є забезпечення правильного співвідношення зазначених елементів на основі врахування реальних соціальних тенденцій. Увага до пеналізації посягань екологічного характеру зумовлена необхідністю вивчення ефективності заходів кримінального покарання як засобу захисту від діянь, що викликають погіршення якості природного середовища, та пошуком шляхів удосконалення цих заходів. Тому видається дуже важливим їхнє вивчення.

На відміну від проблем криміналізації та декриміналізації, яким у юридичній літературі приділяється значна увага, пеналізація і депеналізація залишаються недостатньо дослідженими. Різні правові та політичні аспекти пеналізації розглядалися в наукових працях Т.А. Бушуєвої, І.М. Гальперіна, П.С. Дагеля, А.П. Козлова, А.І. Коробєєва, В.Н. Кудрявцева, Н.Ф. Кузнєцової, Н.А. Лопашенко, А.А. Музики та деяких інших авторів. Питання пеналізації посягань на навколишнє природне середовище у вітчизняній літературі вивчалися фрагментарно.

Метою статті є дослідження інституту пеналізації посягань на навколишнє природне середовище, який має самостійне значення як для законотворчої, так і правозастосовчої діяльності.

Виклад основного матеріалу. Важливість дослідження проблем пеналізації посягань на довкілля для України, крім зазначеного вище, зумовлена реформуванням системи протидії злочинності відповідно до принципів

правової держави, що здійснюється за допомогою реалізації кримінальних покарань.

Зазначене є справедливим і стосовно екологічної злочинності, діяльними проявами якої є заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу, що знаходить своє вираження у погіршенні життєздатності, якості, цілісності, взаємозв'язків та інших об'єктивних параметрів навколишнього середовища та його окремих екосистем (тваринний та рослинний світ, атмосферне повітря, землі, води, надра і т.ін.). За своїми наслідками (безпосередніми та віддаленими) екологічна злочинність є найбільш небезпечним видом злочинності, адже сукупна шкода злочинів даної категорії створює реальну загрозу біологічним основам існування людства.

Варто зауважити, що формальна оцінка суспільної небезпеки злочинів проти навколишнього природного середовища відображається в санкціях відповідних кримінально-правових норм (розділ VIII Особливої частини Кримінального кодексу) за допомогою таких засобів, як види і розмір покарання, тобто у кількісній стороні криміналізації таких посягань, їх пеналізації.

У науковій літературі під пеналізацією розуміють процес визначення характеру караності суспільно небезпечних діянь, а також їх практичну караність, тобто процес призначення кримінального покарання у судовій практиці [1, с. 137]. Подібним є визначення, сформульоване П.С. Дагелем і Т.А. Бушуєвою, які під пеналізацією розуміють встановлення в законі та реалізацію на практиці видів і розмірів покарань, що застосовуються за злочини [2, с. 49].

Отже, пеналізація може бути як законодавчою (визначення кримінальною нормою виду та меж караності), так і правозастосовчою (призначення покарання на практиці).

Стосовно першого виду пеналізації варто зауважити, що проблема встановлення видів і розмірів покарань, тобто формування санкцій, а саме: як вони будуються, чи існують якісь правила, критерії їх створення, якими є межі санкцій, яким має бути співвідношення видів і розмірів покарання в них – залишаються в теорії кримінального права, за висловлюванням А.П. Козлова, «білою плямою». Автор зауважує, що проблема побудови санкції може бути вирішена тільки тоді, коли наука звикне бачити в них систему взаємопов'язаних явищ. Більше тридцяти років наука кримінального права користується терміном «система санкцій», але і тут майже немає руху вперед: немає жодного дослідження, в якому проблема розгляду системи санкцій була хоча б поставлена, не кажучи вже про її рішення. По суті, теорія кримінального права, виходячи на проблему побудови санкцій, створення його механізму, стикається з двома «білими плямами»: з системою санкцій та з її побудовою. І не випадково Особлива частина кримінального права не вивчає санкцій взагалі, в кращому випадку в підручниках і монографіях дається коротке повторення законодавчо визначених санкцій. Але ж це не виправдано тому, що наскільки специфічна диспозиція норми, настільки повинна бути і специфічна (в прийнятних межах) санкція. Невирішеність цих проблем позначається і на законодавчій, і на правозастосовчій практиках [3, с. 3].

Розглядаючи проблему побудови санкцій, варто зауважити, що у словниковій літературі термін «санкція» (від лат. *sanctio* – не порушена постанова) має декілька варіантів змістовного наповнення: складова частина норми права, яка на випадок невиконання норми визначає заходи державного впливу, головним чином у формі примусу; покарання; дозвіл уповноваженій особі (прокурора, слідчого судді) на проведення передбачених законом слідчих та оперативних розшукових дій [4, с. 625].

Щодо кримінально-правових санкцій, то слід зазначити, що в науковій літературі виділяють санкції кримінально-правової норми і санкції статті Особливої частини КК. Структурною частиною санкції кримінально-правової норми є лише санкція статті Особливої частини КК, що обґрунтовується особливостями структури КК, а також його розподілу на Загальну й Особливу частини, приписи яких перебувають між собою в органічній єдності [5]. Отже, йдеться про поняття санкції у вузькому і широкому розумінні відповідно. У нашій статті предметом дослідження є кримінально-правова санкція у вузькому розумінні, тобто як частина статті (норми) розділу VIII Особливої частини Кримінального кодексу України. Саме така санкція за своїм змістом і суворістю відображає характер і ступінь суспільної небезпеки відповідного злочину проти довкілля.

У кримінально-правовій літературі наводиться значна кількість різноманітних класифікацій санкцій за різними критеріями. Узагальнюючи, зазначимо, що залежно від наявності чи відсутності додаткових покарань санкції поділяються на прості та кумулятивні; за кількістю основних видів покарань – на одиничні та альтернативні, за можливістю обрання судом покарання – на абсолютно визначені та відносно визначені.

У вітчизняній літературі зазначається, що Кримінальний кодекс України містить лише відносно визначені та альтернативні санкції. Відносно визначеною є санкція, що передбачає можливість застосування лише одного виду основного покарання та визначає його нижню і верхню межі. Розрізняють два види відносно визначених санкцій: 1) які передбачають і нижню, і вищу межі покарання; 2) які визначають лише верхню межу, нижню межу покаран-

ня встановлюється згідно з відповідною статтею Загальної частини Кримінального кодексу України. Альтернативна санкція містить вказівку на два або більше види основних покарань, з яких суд обирає лише одне. Альтернативні санкції також мають різновиди: 1) санкція передбачає можливість застосування відносно визначеного або абсолютно визначеного покарання; 2) санкція містить два або більше відносно визначених покарання [6, с. 26–27; 7, с. 46–47]. На думку А.А. Музики та О.П. Гороха, українському кримінальному законодавству притаманні і кумулятивні санкції – такі, що містять і основне, і додаткове покарання [8, с. 81].

У санкціях ст. 21, що встановлюють відповідальність за екологічні злочини та у сукупності утворюють окремий розділ VIII «Злочини проти довкілля», тридцять п'ять є альтернативними, сорок – відносно визначеними, п'ятнадцять – кумулятивними.

Майже всі санкції у розділі є альтернативними. Виключення становлять лише п'ять санкцій за злочини, передбачені ст. 236 КК «Порушення правил екологічної безпеки», ч. 4 ст. 240 КК «Порушення правил охорони або використання надр», ч. 2 ст. 243 КК «Забруднення моря», ч. 2 ст. 245 КК «Знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу», ч. 2 ст. 252 КК «Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду», які є одиничними та відносно визначеними. Один із зазначених злочинів (ч. 2 ст. 243 КК) відповідно до ст. 12 КК є середньої тяжкості, три (ст. 236, ч. 4 ст. 240, ч. 2 ст. 245 КК) – тяжкими, один (ч. 2 ст. 252 КК) – особливо тяжким. Санкції за такі злочини передбачають можливість застосування до винного покарання лише у виді позбавлення волі на певний строк.

Розглядаючи альтернативні санкції, зауважимо, що всі вони встановлені за злочини невеликої або середньої тяжкості. Закон у цьому випадку надає можливість суду призначити один із закріплених у санкції видів покарань, який би відповідав ступеню суспільної небезпеки вчиненого та особи винного. При цьому зазначені альтернативні санкції містять різну кількість і види покарань. Найчастіше (20 разів) в альтернативних санкціях застосовується два види покарання. Зокрема комбінація у виді обмеження волі та позбавлення волі на певний строк наявна у санкціях, передбачених ст. 237 КК, частинами 2 ст. ст. 238, 239, 239¹, 239², 241, 242, 253 КК, частинами 3 ст. ст. 239¹, 239², 240 КК.

Також два види основного покарання (штраф та обмеження волі) містять санкції частини 1 ст. ст. 239¹, 239², 241, 249, 252 КК, а також ст. 254 КК. Лише ч. 1 ст. 239 КК містить альтернативну санкцію, де штраф поєднаний з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. У ч. 2 ст. 244 КК передбачено покарання у виді штрафу або арешту, а у ч. 1 ст. 253 КК – позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю поєднано з обмеженням волі.

По три види покарань містять 12 санкцій. У санкціях за злочини, передбачені частинами 1 ст. ст. 240, 243, 244, 245 КК, а також частинами 2 ст. ст. 240, 248, 249 КК, такими покараннями є штраф, обмеження волі та позбавлення волі на певний строк; за злочини, передбачені частинами 1 ст. ст. 238, 242 та ч. 3 ст. 243 КК, – штраф, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю й обмеження волі; за злочини, передбачені ст. 247 та ч. 1 ст. 248 КК, – штраф, громадські роботи й обмеження волі.

За вчинення трьох злочинів проти довкілля суд може призначити одне із чотирьох видів покарань. Для статей 246 та 250 КК – це штраф, арешт, обмеження волі, позбавлення волі

на певний строк, для статті 251 КК – штраф, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, обмеження волі, позбавлення волі на певний строк.

Як юридичні конструкції санкції норм, що встановлюють відповідальність за злочини проти довкілля, мають бути логічним упорядкуванням нормативного матеріалу, що характеризується як кількісно, так і якісно. Якісні характеристики санкцій визначаються переліком визначених у них видів покарань, що відрізняються один від одного за набором властивих їм правових обмежень і за потенціальним карально-запобіжним впливом на засудженого. Кількісні – визначенням розміру покарань зазначених видів.

Теоретична модель справедливого покарання, на думку Ю.Д. Блувштейна, має виглядати таким чином: покарання повинно максимально мірою відповідати тяжкості вчиненого злочину та іншим даним, які мають кримінально-правове значення, а в першу чергу – передбаченим законом пом'якшуючим та обтяжуючим покарання обставинам; за різні за тяжкістю злочини та(або) різну суспільну небезпечність винного має бути встановлено різне покарання; за рівні за тяжкістю злочини з приблизно рівною суспільною небезпечністю осіб, які їх вчинили, має бути встановлено однакове покарання [9, с. 50].

Для того, щоб суд, розглядаючи конкретну справу, міг призначити справедливе покарання, законодавцю необхідно встановити справедливу санкцію. Цілком очевидно, що принципи справедливості при призначенні покарання може бути реалізований лише у випадку, коли він врахований законодавцем при конструюванні санкцій Особливої частини КК. Водночас побудова санкцій кримінально-правових норм є однією з найбільш складних проблем законотворчої діяльності у цій сфері. На погляд М.І. Мельника, у більшості випадків пропозиції щодо визначення покарання за певний вид злочину (у тому числі зроблені за результатами дисертаційних досліджень) не мають під собою належної наукової основи і базуються в основному на суб'єктивному баченні автора щодо виду та розміру покарання, порівняльному підході санкцій суміжних злочинів тощо [10, с. 18].

Узагальнивши різні погляди на зазначену проблему та недоліки, які властиві кримінально-правовим санкціям, А.А. Музика та О.П. Горох підтримують науковців у тому, що конструкція санкції має відповідати певним правилам: суспільній безпеці злочинного діяння і поширеності злочинів певного виду, бути узгодженою із санкціями за вчинення інших, близьких за видом і характером злочинів; вона має надавати можливість індивідуалізувати покарання з урахуванням потенційних варіантів вчинення злочину в реальності. Вона повинна будуватися на принципах доцільності, обґрунтованості, законності, рівності громадян перед законом, вини, справедливості, гуманізму, невідворотності кримінальної відповідальності, індивідуалізації покарання та економії заходів кримінально-правового впливу. Безумовно, в цьому процесі має бути врахований і набутий досвід боротьби зі злочинністю, дані судової практики, результати наукових досліджень. Побудова санкцій з урахуванням зазначених положень, а також завдяки дотриманню загальноприйнятих правил юридичної техніки дозволить на практиці уникнути ситуацій, коли судами призначаються різні покарання за злочини, що за багатьма ознаками схожі, як «близнята». І навпаки, коли за злочини, що не схожі ні за своїм характером, ні за ступенем суспільної небезпеки, призначаються майже однакові вид і міра покарання [8, с. 85–86].

Проведений нами аналіз санкцій статей розділу VIII КК «Злочини проти довкілля» дав можливість узагальнити недоліки, що властиві зазначеним санкціям. Серед них найбільш вагомими є такі: конструкція санкцій не завжди враховує характер і ступінь суспільної небезпечності посягання на довкілля, а також особливості суб'єкта злочину, що негативно позначається на судовій практиці; санкції окремих спеціальних норм (які, за логікою законодавця, мають посилювати відповідальність) передбачають менш суворе покарання, ніж санкції загальних норм; має місце недотримання правила про допустиме співвідношення визначених у санкції основних і додаткових покарань, відповідно до якого основне покарання завжди має бути більш суворим, ніж поєднане з ним додаткове покарання; наявні санкції з великою амплітудою між нижчими та вищими межами покарання у виді позбавлення волі на певний строк; не є достатньо обґрунтованим встановлення у санкції значної кількості основних видів покарань, які можуть бути призначені за один і той самий злочин; не завжди є узгодженими санкції в основному, кваліфікованому та особливо кваліфікованому складах злочинів.

Так, санкція ст. 236 КК «Порушення правил екологічної безпеки» встановлює покарання за посягання на екологічну безпеку, встановлений порядок проведення екологічної експертизи, заподіяння шкоди життю та здоров'ю людей, тваринному і рослинному світові, довкіллю. Для порівняння караності зазначеного злочину з іншими аналогічними посяганнями нами були проаналізовані санкції статей, що встановлюють покарання за порушення спеціальних правил, що спричинили, як один з перелічених у диспозиціях наслідків, загибель людей. До таких злочинів відносяться передбачені такими статтями Особливої частини КК (поzza меж розділу VIII КК «Злочини проти довкілля»): ст. 291 КК, частинами 2 ст. ст. 267, 267¹, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 325, 326, 327 КК, частинами 3 ст. ст. 276, 281, 282, 286, 292 КК. Санкції зазначених норм передбачають покарання у виді позбавлення волі (найчастіше без інших альтернативних видів покарання) максимум до 12 років. У деяких санкціях нижні межі не зазначені, тобто визначаються відповідно до положень Загальної частини КК. Відповіді на причини різного підходу законодавця до встановлення таких строків позбавлення волі за вчинення подібних злочинів ми не знайшли. Вочевидь, це є одним з недоліків законотворчої практики.

Водночас при пеналізації порушень правил екологічної безпеки варто враховувати те, що екологічна безпека, що є основним безпосереднім об'єктом злочину, є безпекою двох взаємозалежних систем: об'єкта природи і людини. Їх нерозривна єдність визначається формулою: «Безпека екосистем – достатня підстава безпеки людини (особистої безпеки)» [11, с. 126]. Таким чином, настання зазначених наслідків у виді загибелі людей є неможливим без інших, що завдають шкоди об'єктам природи, зокрема шляхом їх екологічного забруднення. Відтак наслідки, що можуть бути завдані зазначеним злочином, є кумулятивними (на відміну від інших порушень спеціальних правил, що спричиняють загибель людей, наприклад – ч. 3 ст. 286 КК «Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами»). Отже, покарання у виді позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років, на наш погляд, відповідає високому рівню небезпеки зазначеного злочину.

До інших норм розділу VIII КК «Злочини проти довкілля», що передбачають у своїх диспозиціях наслідки у виді загибелі людей, слід віднести ст. 237, частини 2

ст. ст. 238, 239, 241, 242, 243, 245, 252, 253, ч. 3 ст. 2391, ч. 4 ст. 240 КК. Більшість з них (за виключенням ч. 4 ст. 240 КК, частин 2 ст. ст. 243, 245, 252 КК) передбачають альтернативу основного покарання у виді обмеження або позбавлення волі. На нашу думку, з огляду на небезпечність зазначених посягань, передбачення у санкціях за вчинення екологічних злочинів, які мають своїми наслідками (поряд з іншими) загибель людей, є невідправданим. Покарання у виді обмеження волі не буде відповідати ні загальній, ні спеціальній превенції злочинів.

Крім того, стаття 236 КК має загальний характер і підлягає застосуванню у тому разі, коли вчинене діяння не охоплюється конкретними складами злочинів, що передбачають посягання на окремі елементи довкілля [12, с. 427]. Норми, які встановлюють відповідальність за забруднення окремих елементів довкілля (тобто порушення правил екологічної безпеки стосовно певного природного об'єкту – земель, атмосферного повітря, вод, моря), містяться у ст. ст. 239, 241-243 КК та є спеціальними щодо ст. 236 КК.

Також спеціально відносно ст. 236 є ст. 253 КК «Проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля» у частині розробки і здачі проектів, іншої аналогічної документації замовнику службовою чи спеціально уповноваженою особою без обов'язкових інженерних систем захисту довкілля або введення (прийом) в експлуатацію споруд без такого захисту. На думку О.В. Мельник, «існування зазначеної норми штучно створює конкуренцію з кримінально-правовою нормою, що має загальний характер – ст. 236 «Порушення правил екологічної безпеки». Унаслідок такої конкуренції наявна ситуація, коли одне і те саме діяння може каратися істотно різними кримінально-правовими засобами» [13, с. 43].

Варто відзначити, що в юридичній літературі питання співвідношення загальних і спеціальних норм традиційно є предметом дослідження у межах проблеми конкуренції кримінально-правових норм [14; 15]. Існування спеціальної норми поряд із загальною нормою має, на думку В.М. Кудрявцева, практичний сенс лише в тому випадку, коли певна спеціальна норма якимось по-іншому вирішує питання про кримінальну відповідальність порівняно із загальною нормою (наприклад, про вид та розмір покарання) [16, с. 248–249].

Що стосується розглянутих нами норм, то у ст. ст. 239, 241-243, 253 КК законодавець диференційовано підходить до встановлення відповідальності за вчинення посягань на довкілля. Якщо у частинах 1 мова йде лише про створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи довкілля, то у частинах 2 зазначених статей – про настання таких наслідків. Зважаючи на побудову норм у частинах 1 відповідних статей як деліктів небезпеки, їх суспільна небезпека є порівняно з нормами у частинах 2, де закріплені матеріальні склад злочину, меншою. Наслідки ж у диспозиціях ст. 236 та частин 2 ст. ст. 239, 241-243, 253 КК є практично тотожними.

Порівняльний аналіз санкцій зазначених норм дозволив виявити певні неузгодженості санкцій спеціальних норм розділу VIII КК «Злочини проти довкілля» (ст. ст. 239, 241-243, 253 КК) із санкцією загальної норми (ст. 236 КК). Так, при фактичній тотожності наслідків, що передбачені частинами 2 спеціальних норм, з наслідками у загальній нормі санкції їх істотно різняться як за видами, так і за розміром покарань. Зазначена ситуація суперечить правилам конструювання санкцій спеціальних правових норм [8, с. 91], адже за однакові за тяжкістю наслідків злочини передбачені різні види та розміри покарання.

Наявні також неузгодженості санкцій в межах однієї статті. Відповідно до розроблених кримінально-правовою наукою правил кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки не повинні змінювати відповідну категорію злочину (ст. 12 КК) більше, ніж на один ступінь. У ст. 252 КК «Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду» можемо спостерігати такі зміни відразу на два ступені – зі злочину невеликої тяжкості у частині 1 (передбачене покарання у виді штрафу або обмеженням волі) до особливо тяжкого злочину у частині 2 (передбачене покарання у виді позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років).

Також варто звернути увагу на наявність у ч. 2 ст. 252 КК занадто широкого діапазону між максимальними і мінімальними строками покарання – сім років. На думку Т.А. Леснівської-Костарьової, встановлення занадто широких санкцій – це передумова не подальшої індивідуалізації кримінальної відповідальності, а її гіпертрофії [17, с. 333].

Слушно видається висловлена у літературі позиція, відповідно до якої у злочинах, які не є тяжкими (до п'яти років позбавлення волі) інтервал між мінімальною та максимальною межами санкції не повинен перевищувати трьох років, а у тяжких та особливо тяжких злочинах (до десяти та п'ятнадцяти років відповідно) – не більше п'ятироків [8, с. 101]. Наведені погляди у цілому заслуговують на підтримку і мають бути враховані при конструюванні санкцій.

При вирішенні проблеми конструювання санкцій не можна оминати увагою питання про «ступінчастість» зміни санкцій. Загальною визначеною в теорії кримінального права є положення про те, що мінімальна межа санкції норми, яка посилює покарання, не повинна заходити («зашкалювати») за максимальну межу санкції норми, котра встановлює покарання за менш небезпечне діяння [18, с. 149]. Водночас значна кількість авторів допускає, щоб «сходи» санкцій будувалися «з перекриттям» (наприклад, ч. 1 – до трьох років, ч. 2 – від двох до п'яти років, ч. 3 – від чотирьох до семи років) [8, с. 102].

На наш погляд, остання пропозиція не є доречною, адже конструкція кримінально-правових санкцій має виключати можливість призначення за більш тяжкий вид злочину покарання, рівного або меншого, ніж за менш тяжкий вид того ж злочину. Адже, за загальним правилом, покарання за кваліфікований злочин повинне бути вище, ніж за некваліфікований. Крім того, більш чітке визначення меж покарання не суперечить принципу індивідуалізації покарання, адже кримінально-правова санкція (у широкому розумінні) включає не тільки санкцію статті Особливої частини кримінального закону, а також і ряд положень його Загальної частини: про можливість призначення покарання нижче нижчої межі; про конкретні правила призначення окремих видів кримінального покарання; про застосування умовного засудження та ін.

Аналіз кримінально-правових санкцій розділу VIII КК «Злочини проти довкілля» засвідчив, що законодавець при їх побудові зазначеним правилом керувався не завжди. Наприклад, частина 1 ст. 240 КК «Порушення правил охорони або використання надр» передбачає, зокрема, покарання у виді обмеження волі на строк до двох років, або позбавлення волі на той самий строк; ч. 2 – обмеження волі на строк до трьох років, або позбавлення волі на той самий строк; ч. 3 – обмеження волі на строк від двох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк. Очевидно, що при такому підході наявна можливість призначення за особливо кваліфікований вид злочину покарання, рівного покаранню

за основний вид злочину – обмеження або позбавлення волі на строк два роки.

Серед аналізованих наявні також статті, що в різних частинах містять санкції однакові за видами і розмірами основного покарання. Прикладом може бути ст. 242 КК «Порушення правил охорони вод». Перша та друга частини статті передбачають як один з варіантів покарання обмеження волі на строк до п'яти років. Такий самий недолік властивий і конструкції санкцій у ст. 249 «Незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом». Обидві частини статті містять основне покарання у виді обмеження волі на строк до трьох років.

Деякі санкції у статтях розділу (ст. ст. 240, 248 КК) сконструйовані методом «поглинання» [19, с. 760], який характеризується диференціацією верхніх меж основного покарання при тотожності нижніх меж. У санкціях норм, що встановлюють відповідальність за вчинення злочинів проти довкілля, поширеною є ситуація встановлення єдиних мінімальних меж покарання (обмеження або позбавлення волі), що дає можливість суду призначати за злочин, що містить кваліфікуючі ознаки, покарання, що дорівнює покаранню за злочин з основним складом при подібних характеристиках винної особи та приблизно рівній кількості пом'якшувальних або ж обтяжуючих покарання обставин.

Така конструкція санкцій, що настільки розширює сферу судового розсуду, на нашу думку, істотно підвищує корупціогенний потенціал пеналізації злочинів проти довкілля.

Як зазначалось вище, альтернативні санкції аналізованих статей містять різну кількість основних видів покарань: два види покарань містять 20 санкцій, три види – 12 санкцій і чотири види – 3 санкції.

За вчинення трьох злочинів проти довкілля суд може призначити одне із чотирьох видів покарань. Для ст. ст. 246 та 250 КК – це штраф, арешт, обмеження волі, позбавлення волі на певний строк, для ст. 251 КК – штраф, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, обмеження волі, позбавлення волі на певний строк.

Варто зауважити, що у юридичній літературі альтернативність як нормативно-правова форма санкцій норм Особливої частини Кримінального кодексу піддавалась критиці [19, с. 754]. Аргументом на користь виключення таких юридичних конструкцій є незначний загальнопревентивний потенціал таких норм. Адже кожний, хто знайомиться зі змістом кримінально-правової заборони, має чітко уявляти, наскільки небезпечним є його порушення для правоохоронних благ і інтересів. Якщо ж міра відповідальності встановлюється альтернативно, тобто за один і той самий злочин передбачається декілька видів покарань, то таке уявлення скласти важко. Крім того, логічним обґрунтуванням позиції щодо обмеження варіативності основних видів покарань є прагнення до зниження корупціогенного потенціалу покарання за рахунок законодавчого обмеження кількості варіантів судового рішення відносно міри покарання засудженого. Адже ситуація, коли санкція на вибір суду пропонує чотири і більше видів основного покарання, засвідчує дефектність конструкції таких санкцій.

Водночас надмірна мінімізація в альтернативних санкціях кількості видів основних покарань істотно звужує можливості індивідуалізації покарання. Саме тому обмеження вибірки основних видів покарань трьома видами має у перспективі сприяти підвищенню ефективності пеналізації, наблизивши застосування покарання до уявного ідеалу справедливості.

Як зазначалось вище, побудова деяких санкцій у розділі «Злочини проти довкілля» не відповідає вимогам узгодженості основного та додаткового покарання. Необхідно наголосити на тому, що санкція норми, що встановлює відповідальність за посягання екологічного характеру, як юридична конструкція, що є необхідною умовою забезпечення законодавчої оцінки властивого кожному виду покарання рівня караності, не має конструюватись без урахування логіки побудови системи покарань. Зокрема йдеться про правило, відповідно до якого основне покарання завжди має бути більш суворим, ніж поєднане з ним додаткове покарання.

Прикладами таких дефектних конструкцій є частини 1 ст. ст. 2391, 2392, 241, 243, 254 КК, які передбачають як основне покарання штраф, а додаткове – позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Але ж відповідно до ст. 51 КК штраф є менш суворим покаранням.

Кумулятивними є санкції за злочини, передбачені ст. ст. 236, 237, 254 КК, частинами 1 ст. ст. 2391, 2392, 241, 243 КК, частинами 2 ст. ст. 238, 239, 2391, 2392, 241, 243 КК, частинами 3 ст. ст. 2391, 2392.

Крім того, 15 санкцій розділу містять положення щодо спеціальної конфіскації. Вказівки на предмет спеціальної конфіскації є доволі різноманітними: у ст. ст. 239 1, 239 2 КК йдеться про конфіскацію знарядь і засобів заволодіння; у ч. 3, 4 ст. 240 КК – конфіскацію незаконно добутого і знарядь видобування знаряддя і засобів заволодіння; у ч. 1 ст. 244 КК – конфіскацію всіх знарядь, якими користувалася винувата особа для вчинення злочину або без такої; у ч. 2 ст. 244 КК – конфіскацію обладнання; у ст. 246 КК – конфіскацію незаконно добутого; у ст. 248 КК – конфіскацію знарядь і засобів полювання та всього добутого; у ст. 249 КК – конфіскацію знарядь і засобів промислу та всього добутого.

Досліджуючи кумулятивні санкції, Ю.О. Ткачук вважає за доцільне диференціювати їх на 2 підвиди: а) з обов'язковим застосуванням додаткових покарань (або обов'язкова кумулятивна санкція); б) з необов'язковим застосуванням додаткових покарань (або факультативна кумулятивна санкція) [20, с. 28]. До останнього підвиду варто віднести санкції у ст. 254 КК, ч. ч. 1, 2 ст. ст. 241, 243 КК, частинах 2 ст. ст. 238, 239 КК. У зазначених санкціях передбачене застосування позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

У кримінально-правовій літературі висловлена пропозиція щодо виділення простих кумулятивних і складних кумулятивних санкцій [8, с. 83]. У простих кумулятивних санкціях основне (основні) покарання поєднано з одним додатковим покаранням, а в складних кумулятивних санкціях – з декількома додатковими покараннями. Усі кумулятивні санкції, що встановлені за злочини проти довкілля, є простими. Єдиним додатковим покаранням, що передбачено у зазначених санкціях, є позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Даний вид покарання передбачений ст. 55 КК як основне покарання на строк від двох до п'яти років або як додаткове покарання на строк від одного до трьох років та встановлюється за вчинення злочинів проти довкілля, що вчинюються службовими або спеціально-зобов'язаними особами.

Під службовими особами в аналізованому випадку розуміють суб'єктів, які підпадають під ознаки ч. 2 ст. 364 КК і використовують своє службове становище для вчинення злочину проти довкілля. Це можуть бути будь-які службові

особи, на яких лежить обов'язок дотримуватися екологічних нормативів або котрі своєю службовою поведінкою створили ситуацію невинуватого екологічного ризику. На спеціально зобов'язаних особах лежить спеціальний обов'язок забезпечувати необхідний і прийнятний рівень екологічної безпеки (при роботі з небезпечними речовинами й відходами, керуванні очисними спорудами і т.д.) [13, с. 105–106].

Щодо необхідності врахування особливостей суб'єкта злочину, варто зауважити, що передбачення у санкції певного виду покарання має бути зумовлене його потенційною можливістю найбільш суттєво впливати на особу типового злочинця, який вчинює відповідні злочини. На нашу думку, такі рішення мають ґрунтуватися на висновках попередньої кримінологічної експертизи щодо характеристик особи злочинця. Соціальна зумовленість, а також наукова та кримінологічна обґрунтованість кримінального закону розглядається вченими як показник його справедливості [19, с. 755]. Тому проведення такої експертизи є відображенням рівня правової культури законодавця та його прагнення до кримінологічної обґрунтованості видів покарань, що можуть бути застосовані за певні види злочинів.

Додаткове покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю встановлене за злочини, передбачені ст. ст. 236, 237, 254 КК, частинами 1 ст. ст. 2391, 2392, 241, 243 КК, частинами 2 ст. ст. 238, 239, 241, 243 КК, частинами 2, 3 ст. ст. 2391, 2392. Необхідно звернути увагу на відсутність у цьому переліку частин 2 ст. ст. 242 та 253 КК. Зазначена ситуація є, вочевидь, нелогічною з урахуванням наявності у частинах 1 цих статей позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як одного з основних покарань. Вивчення справ за ст. 242 «Порушення правил охорони вод» дозволило з'ясувати типові характеристики винних осіб, які за статусно-правовою ознакою є службовими особами – керівниками державних або комунальних установ, підприємств або ж суб'єктами підприємницької діяльності. Саме тому покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю могло б мати стосовно цієї категорії осіб певний запобіжний ефект.

Висновки. Проведений автором системний аналіз проблем пеналізації посягань екологічного характеру дозволив виявити та обґрунтувати наявність неузгодженості санкцій окремих норм розділу VIII Особливої частини КК України «Злочини проти довкілля» із розробленими кримінально-правовою наукою правилами конструювання санкцій, а також окреслити шляхи їх подолання. Зважаючи на необхідність врахування системних властивостей системи покарань, забезпечення співвідношення між ступенем тяжкості злочинів проти довкілля та суворістю виду і розміру покарання, що передбачається за його вчинення, а також з метою підвищення запобіжного потенціалу пеналізації злочинів проти довкілля як складової протидії екологічній злочинності, вважається за доцільне законодавче коригування відповідних норм. Запропоновані зміни мають, на думку автора, у перспективі сприяти підвищенню ефективності пеналізації наблизивши застосування покарання за посягання екологічного характеру до уявного ідеалу справедливості.

Список використаної літератури

1. Коробеев А.И. Советская уголовно-правовая политика : проблемы криминализации и пенализации. – Владивосток : Изд-во Дальневосточного ун-та, 1987. – 268 с.

2. Дагель П.С., Бушуева Т.А. Пенализация преступных посягательств на окружающую природную среду / П.С. Дагель, Т.А. Бушуева // Правоведение. – 1981. – № 6. – С. 49–55.

3. Козлов А.П. Механизм построения уголовно-правовых санкций : автореф. дис. ...доктора юрид. наук : спец. 12.00.08 / А.П. Козлов. – М., 1991. – 38 с.

4. Юридичний словник / За ред. академіків АН УРСР Б.М. Бабія, В.М. Корецького, члена-кореспондента АН УРСР В.В. Цветкова / Головна редакція української радянської енциклопедії Академії наук УРСР. – К., 1974. – 848 с.

5. Євдокімова О.В. Питання класифікації санкцій КК України / О.В. Євдокімова // Проблеми боротьби зі злочинністю. – 2009. – № 102. – С. 148–153.

6. Кримінальне право України : Загальна частина : [підручник] / За ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. – 5-те вид. переробл. та доповн. – К. : Атіка, 2009. – 408 с.

7. Кримінальне право України : Загальна частина : [підручник] / За ред. проф. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – 4-те вид. переробл. і доповн. – Х. : Право, 2010. – 256 с.

8. Музика А.А., Горюх О.П. Покарання та його застосування за злочини проти здоров'я населення : [монографія] / А.А. Музика, О.П. Горюх. – К. : Паливода А.В., 2012. – 404 с.

9. Блувштейн Ю.Д. Уголовное право и социальная справедливость / Ю.Д. Блувштейн. – Мн. : Из-во «Университетское», 1987. – 63 с.

10. Мельник М.І. Законодавчі тенденції удосконалення нового Кримінального кодексу України // Кримінальний кодекс України 2001 р. (проблеми, перспективи та шляхи вдосконалення кримінального законодавства). – Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 4–5 квітня 2003 р. – Львів : ЛІВС, 2003.

11. Гавриш С.Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні : проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства / С.Б. Гавриш // Верховна Рада України ; Інститут законодавства. – К. : Книга, 2002. – 634 с.

12. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – 3-тє вид. переробл. та доповн. – К. : Атіка, 2004. – 1056 с.

13. Мельник О.В. Запобігання злочинам щодо забруднення довкілля в Україні : [монографія] / О.В. Мельник, Г.С. Поліщук, Ю.О. Левченко. – К., ТОВ «НВП» Інтерсервіс, 2014. – 178 с.

14. Марін О.К. Кваліфікація злочинів при конкуренції кримінально-правових норм. – К.: Атіка, 2003. – 224 с.

15. Кузнецов В.В., Савченко А.В. Теорія кваліфікації злочинів : [підручник]. – 2-е вид. перероб. – К. : КНТ, 2007. – 300 с.

16. Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений. – М. : Юрид. лит-ра, 1972. – 352 с.

17. Лесниевски-Костарева Т.А. Дифференциация уголовной ответственности. Теория и законодательная практика. – 2-е изд. перераб. и доп. – М. : Изд-во НОРМА, 2000. – 400 с.

18. Дементьев С.И. Построение уголовно-правовых санкций в виде лишения свободы. – Ростов : Изд-во Ростов. ун-та, 1986. – 157 с.

19. Тихонова С.С. Особенности конструирования санкций в уголовном законе : теория и законодательная практика / С.С. Тихонова // Юридическая техника. – 2013. – № 7 (ч. 2). – С. 752–761.

20. Ткачук Ю.О. Сутність, ознаки та структура санкцій у кримінальному законодавстві України / Ю.О. Ткачук // Адвокат. – 2007. – № 9. – С. 26–29.